

Кудрик Л.

Львів

СПІВВІДНОШЕННЯ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ПЕДАГОГІКИ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

Повертаючи з тривалого забуття ім'я і спадщину найвидатнішого філософа-українця П.Д.Юркевича, ми відкриваємо для себе і його педагогічний доробок, надзвичайно актуальний, але, на жаль, ще й досі недоступний широкому загалові. П.Юркевич був не тільки оригінальним філософом-теоретиком, а, як і Г.Сковорода та інші українські філософи-кордоцентристи, практиком. Тому значну частину свого життя і творчості філософ присвятив педагогіці. Його педагогічні праці мають для нас тим більшу цінність, що спираються на великий досвід викладацької діяльності (в Київській духовній академії та Московському університеті) і корисні, на наш погляд, як сучасним теоретикам освіти, так і практичним педагогам.

Педагогіка, за П.Юркевичем, є наукою синтетичною. Вона містить у собі надбання етики, психології, фізіології та інших людинознавчих дисциплін, стан розвитку яких і визначає перевагу того чи іншого педагогічного напрямку. Але яких би успіхів не досягла теоретична педагогіка, все залишається марним через моральну грубість тих учителів і вихователів, хто має втілити її у життя. Грубість ця полягає у нерозумінні як суті моральних ідей, так і особливого сенсу християнської релігії, у нездатності відрізнити у явищах дитячого життя добро від зла, правду від неправди, запоруку досконалості від зародків моральної розпусти. Питання про те, що таке добро і яке виховання народжує це добро в серці людини є, за переконаннями П.Юркевича, питанням усіх часів і всього людства, питанням науки, філософії, політики й релігії. Звернути на нього увагу практичних вихователів і ставив собі за мету автор «Курсу загальної педагогіки» та «Читань про ви-

ховання». Тому, поділяючи педагогіку на дві великі частини — на теорію навчання і теорію виховання, — більшої уваги у своїх працях П.Юркевич надає останній.

Критерій освіченості сім'ї, суспільства і держави — міра їх уваги до виховання зростаючого покоління. У стародавній історії П.Юркевич бачить виховання дітей лише як податок, який громадянин був повинен виплатити кесареві. Тільки християнство здійснює великий поворот у загальнолюдській свідомості, створюючи сім'ю і проголошуючи піклування про дітей вищим моральним обов'язком: «Виховання дітей є служіння людству — служіння, виконуючи яке ми віддаємо Боже Богіві — цієї моральної істини не знала прадавня освіта»¹. Християнська педагогіка прагне наділити особистість вихованця рисами безсмертя, якими є мудрість і любов, правда і святість. Ідея християнської гуманності визнає незнищенну силу добра в серці людини і перемогу цієї сили над усяким злом. Християнське виховання, що ґрунтується на любові до людини, стає високою формою гуманності.

У філософсько-педагогічній концепції П.Юркевича виховання, за своїм значенням для формування людини, стоїть вище від навчання. Навчання передає учневі правильні відомості, виховання — кращі якості. Кращі якості повинні бути закладені в дитині змалку такими виховними інституціями як сім'я, церква, держава і школа, як штучне утворення, що отримує своє моральне життя від цільного зв'язку із сім'єю, суспільством, державою і церквою, мусить співпрацювати з ними. Важливо підкреслити, що найближчу мету виховання П.Юркевич убаचाє в *рівномірному* (справедливому) *розвитку всіх сил вихованця*, при якому кожна з цих сил повинна бути розвинута до такого щабля досконалості, на якому вона відповідає цілісній ідеї людського призначення². Людина розглядається як розум, як член морального організму і як індивідуальна особистість. Вона повинна знати і любити добро та мати сили творити його. Науку про людину мислитель будує на двох основних силах людського духу — голові (розум, теоретичний елемент духу) і серці (основа волі, емоцій, переживань, моральнісний або практичний елемент духу) — та на їх гармонії. Світ у своїй красі й зна-

¹ Юркевич П.Д. Курс общей педагогике с приложениями. — М., 1869 — С. 4.

² Там же. — С. 30.

менності відкривається насамперед глибинам серця і звідти вже — мисленню людини. Отже, в педагогічній практиці слід використовувати різні методи для розвитку всіх пізнавальних здібностей, щоб спрямувати дитину на цілісне (за допомогою емоцій, відчуттів, серця), а не фрагментарне (розумом) осягнення світу. Філософія педагогіки Юркевича, що ґрунтується на його «філософії серця», протиставляє холодному інтелектуалізму, абстрактному обов'язку теплу й життєву заповідь любові, сердечність як символ людяності. Справжній педагог відзначається лагідністю, співчуттям до особистих радощів чи смутків дітей, він пам'ятає, що народжує в чужих душах те, чим сповне-на його власна душа.

Мета виховання співпадає з метою самого життя — це дух людини. У розумінні філософа дух є істота, що піддається вихованню, і саме це робить можливим як існування людства, так і його вдосконалення. «Тільки дух людини з його прагненням до істини, добра й Богоподібності є мета: все інше, зовнішні порядки співжиття, держава, церква є лише засобами, і вони повинні виправдовувати себе й освячувати себе правдивим і безумовним служінням людині, послужити якій прийшов сам Син Божий»³. Людина — істота богоподібна, вона містить у собі незнищенну іскорку божественного духу, постійно розвивається й удосконалюється. Філософ вирізняє три стадії людського зростання: людина *розвивається* як рослина; знаходить, чи *відкриває* саму себе як істоту свідому; і, нарешті, *винаходить* методи життя і знання як істота розумна. З цих трьох етапів — розвиток, відкриття, винайдення — вихователі доводиться мати справу здебільшого з останнім. При цьому виховання повинно залишатися природнім і бути підмогою для самовиховання особистості.

Надзвичайно утруднює виховання поширена спроба замінити всі виховні заходи одним, а саме навчанням. П.Юркевич наголошує, що хоча навчання і вважається наймогутнішим виховним заходом, «проте педагогіка не знає такого мистецтва, щоб досконалість розумову, що приходить із навчанням, зробити джерелом досконалості всієї людини»⁴. Між знаннями людини та її почуваннями і прагненнями завжди існує певна несумірність, так що здатність відрізнити добро від зла ще не є

³ Там же. — С. 22.

⁴ Там же. — С. 197.

здатністю робити добро і перемагати зло. Цю розбіжність поміж здатністю пізнавати та здатністю жити і покликане усунути виховання як заняття практичне, яке не тільки навчає вихованця тому, яким він повинен бути, але й робить його таким. Аналізуючи методи і засоби викладання, П.Юркевич наголошує, що вони повинні бути спрямовані насамперед на розвиток уваги, спостережливості і самостійного мислення дитини. Водночас він показує шкідливість нав'язування готових абстрактних відомостей, не підкріплених внутрішнім досвідом. «... В освіченому суспільстві накопичується багато думок і відомостей, які, як асигнації, нічого не варті, оскільки в тому ж суспільстві обертається надзвичайно мало дзвінкої монети досвіду і спостережень»⁵. Чи не проглядає у цьому влучному порівнянні П.Юркевича і наше високоосвічене суспільство з його засилам інформації й духовною кризою?

П.Юркевич підкреслює, що відомості, які передаються учневі, мають сильний вплив на напрям його волі й на його характер, наприклад, відомості неясні й невизначені роблять особистість вихованця нерішучою, а його характер — слабким. Знання є представником речей, під впливом яких твориться характер. З щільного зв'язку між знаннями й гідністю особистості випливає висновок: учневі дається знання про те, що гідне знання. Міркуючи про те, які предмети заслуговують постійної уваги з боку учнів, педагог зазначає, що відомості про знаки і форми (мова словесна й письмова, числа, загальні поняття та ін.) мають значення допоміжне, виступають як засоби до пізнання дійсних речей. Витвори природи і людського мистецтва, людина, сім'я, суспільство, історія, залежність природи й людини від Бога — ось що заслуговує на поглиблене вивчення. Роздуми вченого-педагога кінця XIX ст. над змістом шкільної освіти звернені ніби у сьогодення, в кінець століття двадцятого: вимога гуманізації освіти, надання переваги гуманітарним предметам над природничо-математичними — бо ж «знання різних видів доброчесності краще від знання різних видів творин»⁶, — не втрачає своєї злободенності. Замість введення дітей в абстрактний, доступний лише зрілому людству світ мас, еліпсів, швидкостей, він пропонує розповідати дітям про подвиги і страждання, про героїв і подвижників, національних і світових.

⁵ Юркевич П.Д. Чтения о воспитании. — М., 1865. — С. 169.

⁶ Там же. — С. 177.

Такі знання сприймаються не тільки розумом, а проходять через серце, переживаються душею, викликають співчуття, співпереживання, захоплення, повагу і любов. Звідси виводиться педагогічне правило: давати учневі такі відомості, які силою безпосередніх відчуттів, потреб, досвіду учня вкорінюються в його душу і переходять із пам'яті у серце, або зі знання у мистецтво, іншими словами, перетворюються або в загальне бажання добра, або у здатність до правильних дій⁷. Серед сучасних філософів освіти до П.Юркевича особливо близький Макс Шелер у своєму вченні про так зване *освітнє* знання. Говорячи про відмінність «освітнього знання» від знання, яке, незважаючи на свою цінність, не має нічого спільного з освітою, Шелер констатує: знання, що стало освітою — це знання, яке вже не залишається в нас ніби неперетравленим, знання, про яке не замислюються. Це знання, яке повністю засвоєно, яке стало життям і функцією, «другою натурою», що огортає нас ніби природній шкіряний покрив, а не як готовий костюм⁸. Це і є, за П.Юркевичем, знання тієї істини, про яку говорив Ісус Христос: «пізнайте істину — й істина звільнить вас».

Будучи релігійним філософом, Памфіл Юркевич на перше місце висуває знання морально-релігійне. Критикуючи однобічність шкільної освіти, він відзначає головні її недоліки: змішування понять «розумний» і «морально-добрий», нехтування розвитком серця і християнським ученням про любов як щире прагнення чинити добро⁹. Пізнання і любов — у цих двох словах, за П.Юркевичем, міститься все найкраще, що можна передати молодому поколінню. «Якщо у школі учень втратив свою першу любов, якщо школа дала йому світло, але без тепла, здатність знати без здатності співчувати, то відомості, здобуті учнем, будуть використані ним у житті тільки як гарні засоби для задоволення його шанобливості і для поширення його меж, а не для блага загального, не для щастя і досконалості інших людей»¹⁰, — підкреслює він. Потрібний приклад особистості вчителя, його авторитет і любов, такий виклад світової і вітчизняної історії, який разом зі знаннями плекає в учня і кращі відчуття.

Найбільш вагоме значення в цьому процесі має релігія. Релігійному навчанню присвячений окремий розділ у «Читаннях

⁷ Див.: Юркевич П.Д. Курс общей педагогике с приложениями. — С. 181.

⁸ Див.: Шелер М. Избранные произведения. — М., 1994. — С. 36.

⁹ Див.: Юркевич П.Д. Выбранное. — К., 1993. — С. 107.

¹⁰ Юркевич П.Д. Чтения о воспитании. — С. 198.

про виховання». Тільки вчитель-християнин, котрий усе життя залишається учнем Божественного одкровення і вихованцем церкви, на думку П.Юркевича, має право навчати дітей предметам віри. Хто сам не має справжньої живої віри, той не повинен торкатися її сфери, залишаючи релігійне навчання сім'ї й вчителю, щоб не спотворити істини віри й не спокусити дитячої душі. Але, з іншого боку, вчитель, котрий обминає ці предмети, завдає шкоди своєму авторитету серед учнів і втрачає значення вихователя. Він виступає як вузький фахівець, котрий навчає всьому корисному, але нічому з такого, що приймалося б душею учня як заповітний скарб. Такий учитель без сторонніх впливів формує людину, що ні холодна, ні гаряча, людину вузької свідомості, чий кругозір обмежений наочною дійсністю. Позаяк поняття про предмети віри глибоко входять у літературу, історію, мову і загальну освіту, то саме вчителю необхідно говорити про них. П.Юркевич висуває нелегке і відповідальне завдання перед учителем, актуальне і для сучасної школи на етапі духовного пробудження: «Поки вчитель не візьме на себе охоче і з любов'ю цього обов'язку навчати дітей предметам віри, доти школа перебуватиме не в нормальному становищі»¹¹. На допомогу вчителю мислитель пропонує багато конкретних цінних порад. Взагалі, його праці можна вважати підручником для вчителя. Так, для релігійного навчання вчитель зобов'язаний, пам'ятаючи, що священні книги християнства писані не для дітей, вибирати в них за правилами педагогіки те, що виховує віру в Бога і посилює світлу надію на його милосердя. Важливо при цьому керуватися загальнолюдською свідомістю, виховувати в учня довіру до авторитету всього людства і схильність перевіряти свій особистий розум його розумом. Дух партій і сект не повинен знаходити собі поживи. Хай долине до нас і застереження Юркевича проти профанації релігійних цінностей у школі: наблизитися до Бога устами справа дуже легка, але негідна. Все повинно спрямовуватися до того, щоб у душі учня дозрівала внутрішня, незрима віра, а не лише формувалися навички зовнішнього виразу останньої.

Ще однією важливою метою виховання П.Юркевич вважав подолання розриву між знанням та вірою, встановлення гармонії поміж ними¹². Необхідно усвідомити, що віра й наука не суперечать, а навпаки, допомагають одна одній. Тому розу-

¹¹ Там же. — С. 214.

¹² Юркевич П.Д. Вибране. — С. 114.

ва праця у засвоєнні істин віри має бути такою ж серйозною, як і в усіх інших випадках. Адже віра не є сліпим прийняттям: вона доповнює наші знання чітким і ясно визначеним. Тут на допомогу наставникові приходять головна його зброя — слово, коротке, влучне, зосереджене. Єдність знання, віри й поведінки — ось передумова гармонійного розвитку особистості, запорака повноцінного сприйняття людиною світу й усвідомлення себе в ньому истою духовно вільною. Свобода, за П.Юркевичем, полягає у пізнанні волі Божої як єдиного джерела наших обов'язків і дотримання Божого моральнісного закону. Досвідчений вихователь може багато зробити, збуджуючи моральні сили учня за допомогою прикладів, повчальних розповідей, зрештою, вказівкою на те, що доброчесність необхідна для щастя людини. Але вершиною виховання залишається навчання релігійне: «Моральні правила вимагають з боку людини вільної покори, а підкорятися вільно людина може тільки найсвятішій волі Божій»¹³. Вихід дітей Божих з полону, досягнення ними моральної свободи П.Юркевич вважав головною метою педагогіки як науки релігійної величі.

Таким чином, навчання у педагогіці П.Юркевича — не самоціль. Розумове пізнання є лише сходинкою до осягнення вічного світу ідей. Завданням педагогіки є всебічне виховання людини: релігійне, етичне, естетичне, фізичне, виховання серця — осередка всіх сил людини, підвалини її неповторної індивідуальності. Адже розум — це вершина, але не корінь духовного життя людини: «Древо пізнання не є дровом життя, а для духу його життя уявляється чимось більш дорогоцінним, ніж його знання»¹⁴. Навчання є лише інструментом, за допомогою якого здійснюється виховання особистості. І поки навчання не буде поставлене у цілковиту залежність від виховання, доти буде слушною скарга на аморальність і розпусту, що процвітають внаслідок невміння правильно розпорядитися набутим знанням.

¹³ Юркевич П.Д. Чтения о воспитании. — С. 219.

¹⁴ Юркевич П.Д. Выбраное. — С. 91.